

Frolík, Jan; Sigl, Jiří

K počátkům hradu Košumberka na Chrudimsku

Archaeologia historica. 2002, vol. 27, iss. [1], pp. 61-77

ISBN 80-7275-031-3

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140455>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K počátkům hradu Košumberka na Chrudimsku

JAN FROLÍK – JIŘÍ SIGL

1. Úvod

Ve východních Čechách, při východních hranicích chrudimského okresu, se nachází v sousedství městečka Luže málo známá zřícenina hradu Košumberka. Okrajová poloha na hranicích Vysokomýtska a Chrudimska zřejmě způsobila, že shromažďování historických a archeologických poznatků nebyla nikdy věnována dostatečná pozornost. Studium všech známých archeologických nálezů vznikl zajímavý obraz počátků hradu Košumberka a osídlení jeho nejbližšího zázemí, s kterým bychom chtěli seznámit odbornou veřejnost.

Košumberk byl postaven na poměrně výrazném vrchu, na východním břehu říčky Novohradky, v místech, kde se její úzké dodnes převážně zalesněné údolí rozevírá do širší roviny Chrudimska. Geomorfologicky náleží region Luže k Chrudimské tabuli a leží na jejím jižním okraji při úpatí Železných hor. Geologickým podkladem jsou středoturonné písčité slínovce. Ty proráží jako doklad třetihorního vulkanismu vrch (376 m n. m.), na němž leží hrad Košumberk, vytvořený olivinickým nefelinitem. Je to nejjižnější člen vulkanického centra Českého středohoří (*Demek a kol. 1965, s. 200–201*).

Klimaticky náleží do oblasti mírně suché s mírnou zimou o průměrné roční teplotě 8 stupňů Celsia. Průměrné roční srážky se pohybují v rozmezí 550 až 700 mm. Původní geobotanický pokryv je rekonstruován jako dubohabrové háje. Podél vodních toků to byly luhy a olšiny (*Mikyška a kol. 1970*). Půdní typ tvoří na pravém břehu Novohradky rendziny a na levém břehu hnědozemní střeoevropské půdy. V úzkém pásu podél Novohradky jsou to aluviální půdy (*Válek 1964, tab.11*).

Z hlediska sídelně geografického leží oblast Košumberka a Luže na samotném okraji staré sídelní oblasti. Z širšího okolí známe nálezy středohradištní (např. hradiště u Pěšic nebo nově identifikované hradiště v poloze Štěnec–Kozí nožka, *Vích 2000*) a mladohradištní (patrně nejznámější je pohřebiště v nedalekých Jenišovicích). Rozšiřování osídleného území směrem do Železných hor můžeme na přilehlém Skutečsku sledovat od 12. století. Tento trend zesílil ve 13. století a vyvrcholil strukturální přestavbou osídlení, jejímž výsledkem je dodnes existující síť osad.

2. Nejstarší historie hradu

Nejstarší písemnou zmínkou o hradu je predikát Ojře z Košumberka ve zprávě kladené k roku 1318 (*Sedláček 1936, s. 96–97, Wirth 1902, s. 65–69*). Po jeho smrti se hradu zmocnil Bohunek z Popovce (Pfafenthalu). Ojřovu vdovu a sirotky vyhnal. Král Jan Lucemburský nařídil, aby se hrad vrátil do rukou Ojřových pozůstalých. Nezdá se však, že by záležitost dopadla naznačeným způsobem. Dalším známým držitelem hradu je totiž Diviš z Popovce, který hrad a panství sestávající z městečka Luže a 12 vsí v roce 1372 prodal Divišovi, Ješkovi, Mstislavovi a Slavatovi z Chlumu. V držení rodu Slavatů z Chlumu a Košumberka hrad zůstal až do roku 1657.

Nejstarší historií hradu se v souvislosti s počátky přilehlého městečka Luže zabýval nověji pouze *P. Charvát (1988, s. 177–183)*, který upozornil na některé starší nálezy a úzkou návaznost Košumberka na nedalekou Zdislav (s tvrzištěm) a Janovičky (také s předpokládaným feudálním sídlem). Předpokládá, že zdejší oblast byla sídlem nižšího služebného článku přemyslovské správní soustavy. Ti zdejší majetek posléze zcizují a jednotliví členo-

vé rodu budují v rámci nedřlu feudální sídla na Košumberku, ve Zdislavi a v Janovičkách. Nedaleko hradu vysazují při starší osadě městečko Luže a centrem panství se posléze stává jen Košumberk.

3. Archeologický výzkum v r. 1975 a další nálezy

Úsilí o dokumentaci všech středověkých archeologických nálezů z Chrudimska přineslo některé málo známé či zapomenuté celky, které obohatily naše poznání a dovolují konfrontovat s nimi dosavadní představy.

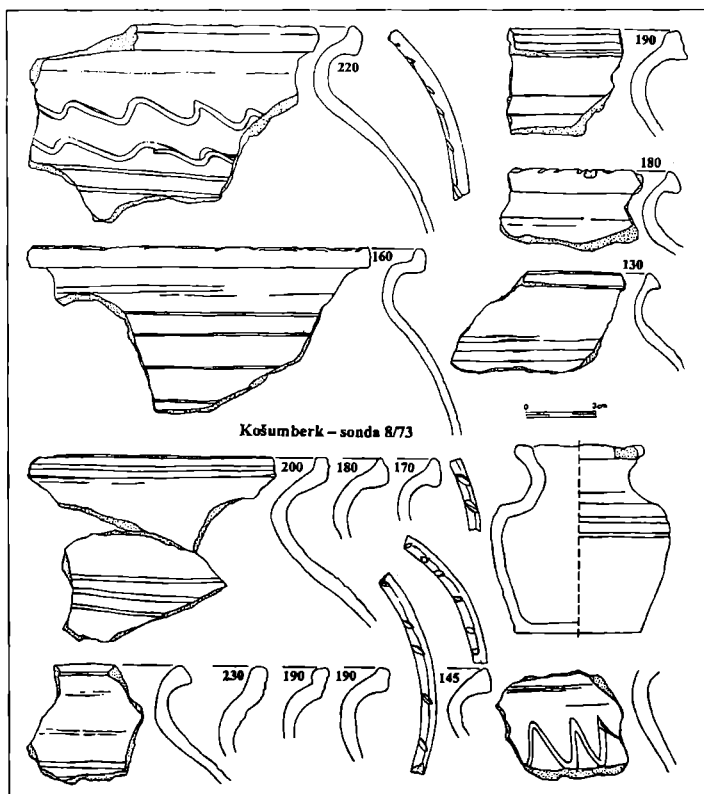
3.1. Košumberk

Nejvíce terénních zásahů a největší množství archeologického materiálu pochází z hradu Košumberku. Pouze jediný zásah do terénní situace byl proveden archeologickým způsobem. Jedná se o zjišťovací sondu provedenou v květnu 1975 v prostoru tzv. Starého hradu (*Sigl 1978*). Uvedená sondáž souvisela s geologickým průzkumem a následnými výklyzy a rekonstrukčními pracemi prováděnými na hradě v letech 1973–1977. V několika sondách geologického průzkumu byl registrován materiál 13. století. Sonda 1/1975 byla vyměřena v sousedství geologické sondy S8/1973 (obr. 1), z které pocházelo největší množství keramických zlomků 13. století. Sonda o rozměrech 2×1 m přiložená k vnitřní obvodové zdi hradu zachytila 1,5 m vysokou stratigrafii (obr. 2).

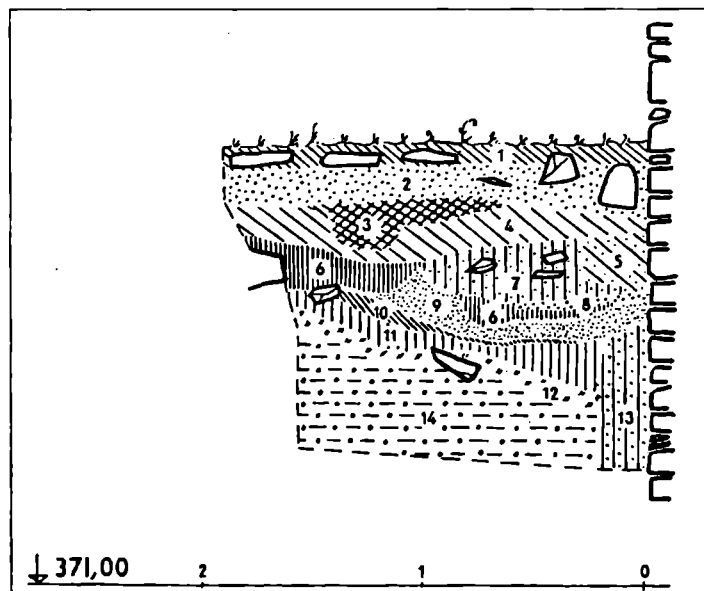
Podloží v sondě byla černošedá vrstva s úlomky podložní skály. Na ní nasedala 5 až 7 cm silná nazelenalá hnědá jílovitá vrstva (vrstva 12), následovaná šedou jílovitou s uhlíky o síle až 25 cm (v11). Vrstvy 11 a 12 jsou bezpečně starší než obvodová hradba tzv. Starého hradu. K ní může náležet také vrstva 10 (tmavě hnědá, charakteru rašeliny). Na rozdíl od vrstev 11 a 12 ji však neprotíná vkop pro postavení obvodové hradby, vyplněný pískem šedohnědé barvy a maltovinou (v13). Vkop byl hluboký nejméně 70 cm, ale jeho dna nebylo dosaženo. Obvodová hradba byla vybudována z pravidelných opukových kamenů a v rozsahu sondy nebyl zjištěn žádný ústupek, který bychom mohli interpretovat jako předzáklad. Předpokládáme, že zeď byla založena až na skalní podloží, které bylo v sousední geologické sondě S8 zjištěno až v hloubce 2,2 m. Po postavení hradby a zaplnění vkopu se uložila vrstva zahliněného písku s přepálenou opukou (v9), následovaná černou uhlíkatou s podílem větších rozmáčených uhlíků (v6) a tenkou vrstvičkou maltoviny (v8). Vrstvy 8 a 9 se o hradbu opírají a jsou tedy již spojeny s dobou existence hradu. V dalším vývoji se u zdi uložilo 70 cm mocné souvrství (1 – hnědý humus, 2 – sypká písčitá maltovina s velkými opukovými kameny, 3 – hlinitá hnědošedá s uhlíky a velkými kusy hnědé tvrdě vypálené mazanice, 4 – světle hnědá jílovitopísčitá s drobnými úlomky červenohnědé mazanice, 5 – světle hnědá písčitá s množstvím uhlíků, 7 – černohnědá, sypká písčitá).

Pozornost budeme věnovat pouze materiálu ze spodní části stratigrafie, konkrétně vrstvám 11 a 12 (tj. bezpečně starším než zdivo hradu), 13 (výplň vkopu pro hradní zdivo) a 9 a 10 (nejstarší uložení spojené s již stojícími zdívy). Keramický soubor z vrstev 11 a 12 (38 zlomků) působí jednotným dojmem (obr. 3). Přítomnost nízkých nepravých okruží, zdobených na vnější straně rytými liniemi ho zařazuje do období kolem poloviny 13. století či etapy o něco málo mladší. Neobvyklé je značně vysoké zastoupení okrajů, zdobených na horní ploše vrypy, které je v kontextu Chrudimska málo obvyklé. Srovnání (ale nikoliv tak hojně zastoupení) nalézáme v keramickém souboru ze Zkamenělého zámku u Hlinska (*Frolík 1985*), jehož těžišťe je ve 2. polovině 13. století.

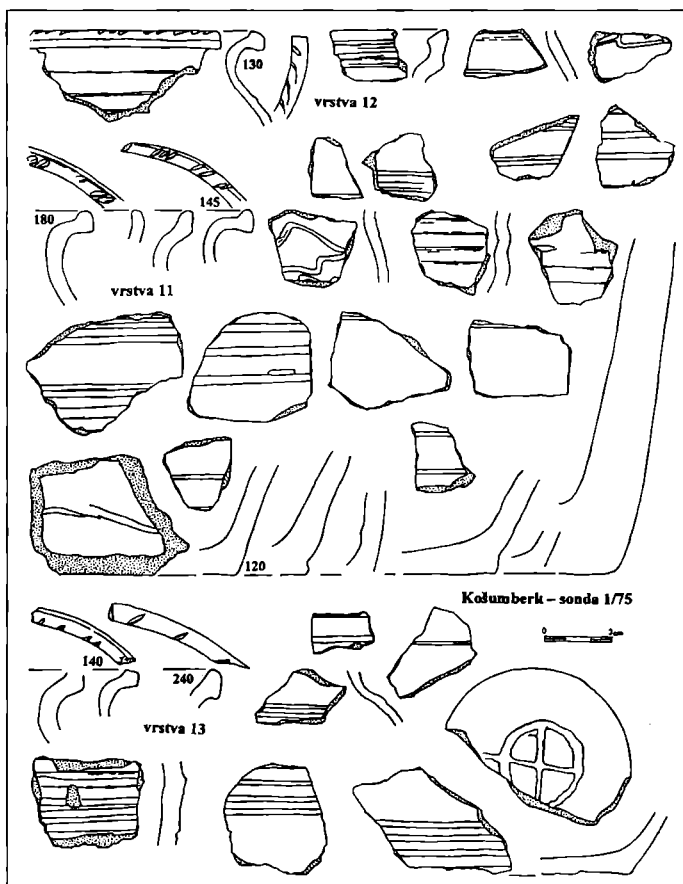
Soubor ze vkopu obvodové zdi (vrstva 13–12 zlomků) se od předchozího neliší, evidentně vznikl narušením vrstev 11 a 12 a sám o sobě neobsahuje prvky, které by mohly v rámci pokročilého 13. století upřesnit dobu postavení hradu. Nálezy z vrstev 9 a 10 (celkem 121 zlomek) přinášejí výraznou změnu zastoupením velkých nepravých okruží, zdobených na vnější straně často vlnicí. Zastoupeny jsou také mísovité tvary (obr. 4). Pokud bychom tento soubor ještě vztahovali ke 13. století, bylo by to k jeho samotnému konci. Další vývoj vysokých nepravých okruží se na Chrudimsku odehrává v rámci 14. století.

Obr. 1. Košumberk - hrad. Výběr nálezu se sondy 8/73. Doplněny měřitelné průměry okrajů. Obr. 1, 3-5, 7, 9-11 kreslil J. Frolík.

Obr. 2. Košumberk - hrad. Sonda 1/1975. Řez, popis vrstev v textu. Kresba V. Vokolek.

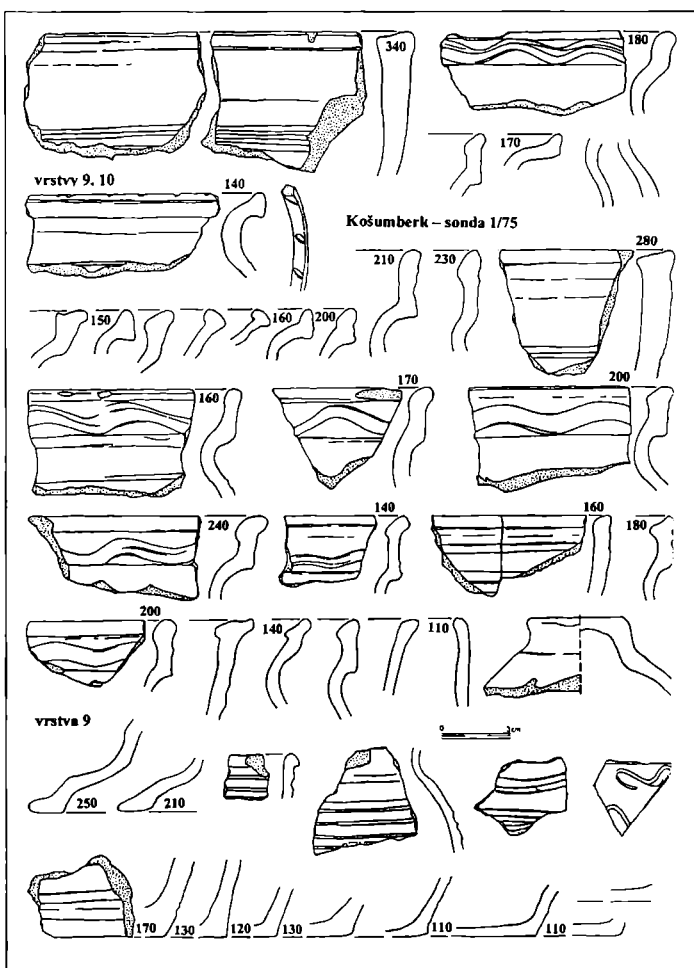
Obr. 3. Košumberk – hrad. Sonda 1/1975. Nálezy z vrstev 11–13. Doplněny měřitelné průměry okrajů a den.

Z uvedených pozorování vyplývá, že před postavením dosud existujících zdí hradu zde existovalo v rámci 2. poloviny 13. století osídlení. Jeho podobu neznáme, nezdá se však, že by tvořenou zděnou architekturou. Ta vznikla nejspíše v závěru 13. století, v každém případě několik desetiletí před nejstarší písemnou zmínkou o Košumberku.

Během výklizových prací bylo získáno značné množství nestratifikovaného archeologického materiálu ze 14.–17. století. Keramické zlomky ze 13. století byly identifikovány pouze v již zmíněné sondě S 8 (př. č. 71/75). Stejně starou keramiku ze 13. století obsahuje také soubor př.č. 75/75 předaný bez bližších nálezových okolností.

Značné množství převážně špatně stratifikovaného materiálu bylo také získáno při rekonstrukčních pracích prováděných Družstvem pro záchranu hradu Košumberka v letech 1922–1924 (obr. 5). V částečně dochovaném materiálu zjišťujeme keramický materiál ze 13. století v souboru č. 42 s identifikací „výkop Starý hrad 1922“. Ten obsahuje také tři rozměrné mladohradištní fragmenty. Tuhový zlomek nejspíše mladohradištního stáří registrujeme v souboru č. 64 s nejednoznačným popisem „hradební čtyřboká věž – na dně, 1923“, která dovoluje dvojí identifikaci, buď do věže, která je součástí Starého hradu nebo do věže v jižním nároží hradu. Další mladohradištní nálezy byly učiněny „u základů okrouhlé I. bašty pod parkány v hloubce 2 m“ (soubor č. 41) situované v SZ nároží hradu. Poslední soubor obsahující keramiku 13. století byl vykopán na hlavním nádvoří „z hloubi 2,4 m“ při zřizování vodní nádrže v roce 1924. Významné jsou také nálezy mincí, i když povědomost o nich je zachycena pouze v zápisech „Inventáře Družstva pro záchranu hradu Ko-

Obr. 4. Košumberk – hrad. Sonda 1/1975. Nálezy z vrstev 9 a 10. Doplňeny měřitelné průměry okrajů a den.

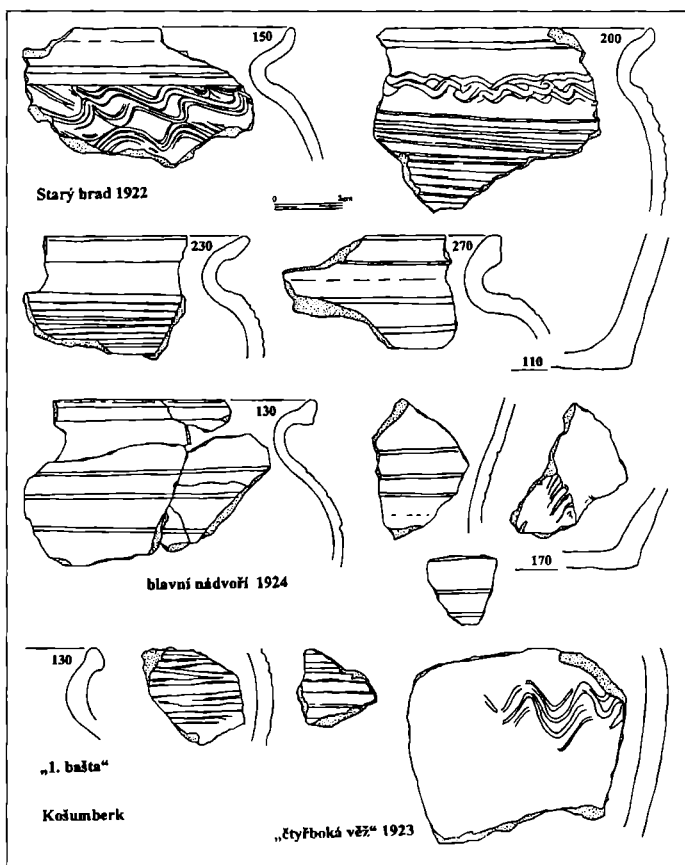

šumberka“ a mince samotné se nedochovaly. Zápisy o nich našťestí prováděla numismaticky vzdělaná osoba. Ve „sklepeš Starého hradu“ byl nalezen pražský groš Václava II. Na hlavním nádvoří, při hloubení výkopu pro vodní nádrž byl nalezen vídeňský fenik s hvězdou Přemysla Otakara II. a brakteát o průměru 25 mm s poprsím s mečem a štítkem v poli téhož panovníka.

Mladohradištní nálezy a nálezy 13. století se podle našich znalostí kumulují zejména v prostoru tzv. Starého hradu a v menší míře se vyskytují po celé ploše objektu. Předpokládáme, že souvislost s nimi má také dnes neznámý ojedinělý nález denáru Břetislava II. (typu Fiala X 20 – Fiala 1895) nalezený v roce 1923 při kopání základů pro sanatorium, tj. kdesi na jižním nebo jihozápadním svahu hradního návrší, registrovaný rovněž v „Inventáři družstva na záchranu hradu Košumberka“.

3.2. Zdislav

Západně od Košumberku, na protějším břehu Novohradky ve vzdálenosti necelého jednoho kilometru se na jižním okraji obce nachází tvrziště „Na Komárce“ (obr. 6). Je tvořeno přibližně oválným centrálním pahorkem obehnaným jedním až dvěma pásy valů a přtkopů. K této lokalitě se nevztahují žádné písemné zprávy. Nejstarší zmínka je až k roku 1372 a týká se Zdislavi jako vsi (Sedláček 1931, s. 96). Samotné pojmenování však může být

Obr. 5. Košumberk – hrad. Nálezy z let 1922 až 1924. Doplněny měřitelné průměry okrajů a den.

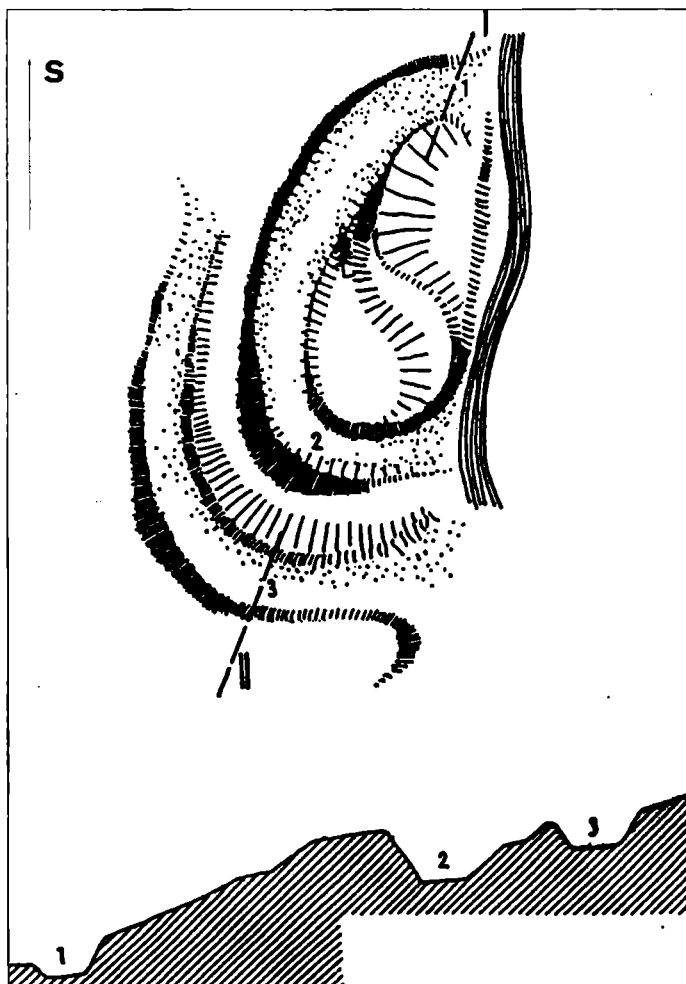
starší, již ve falzu zakládací listiny opatovického kláštera z 1. poloviny 12. století se uvádí „*silva Uribete et Zdeslai*“ (Charvát 1988, s. 177).

Na tvrzišti bylo postupně získáno několik souborů keramiky 13. až 16. století uložených v Městském muzeu ve Skutči, v hradní sbírce na Košumberku nebo v soukromých rukách (obr. 7). Nejstarší fragmenty keramiky můžeme datovat do 1. poloviny 13. století.

Přímo v jádru dnešní vsi byl na zahradě čp. 1 získán menší soubor keramiky 13. až 14. století (hradní sbírka Košumberk, i.č. 583). Součástí souboru je také železná, postřibřená (?) rukojeť zdobená setřelým rytým ornamentem (obr. 7). Nálezy získané u čp. 1 bezpečně prokazují podstatně větší stáří vsi, než by vyplývalo z nejstarší písemné zmínky.

3.3. Radim

V hradní sbírce na Košumberku je uložen větší soubor keramiky z 13. až 16. století. Jedná se o soubor č. 71 vykopaný „*na místě radimské rychty*“, který předal místní statkář Čeněk Jetonický v roce 1926. Snad z téže akce je také archeologický materiál uložený dnes v Městském muzeu ve Skutči (inv. č. 11467 až 11653), který sice postrádá bližší údaje o lokalizaci v rámci Radimi, ale dárci a rok získání je shodný se souborem z košumberské sbírky (Frolík 1981). O uvedeném akci se nedochovala žádná dokumentace. Větší rekonstruovatelná část nádoby ze 13. století (obr. 7) naznačuje, že uvedeným výkopem byly zachyceny také zahloubené objekty. V písemných pramenech se Radim objevuje až k roku 1392 (Profous 1951, s. 518).

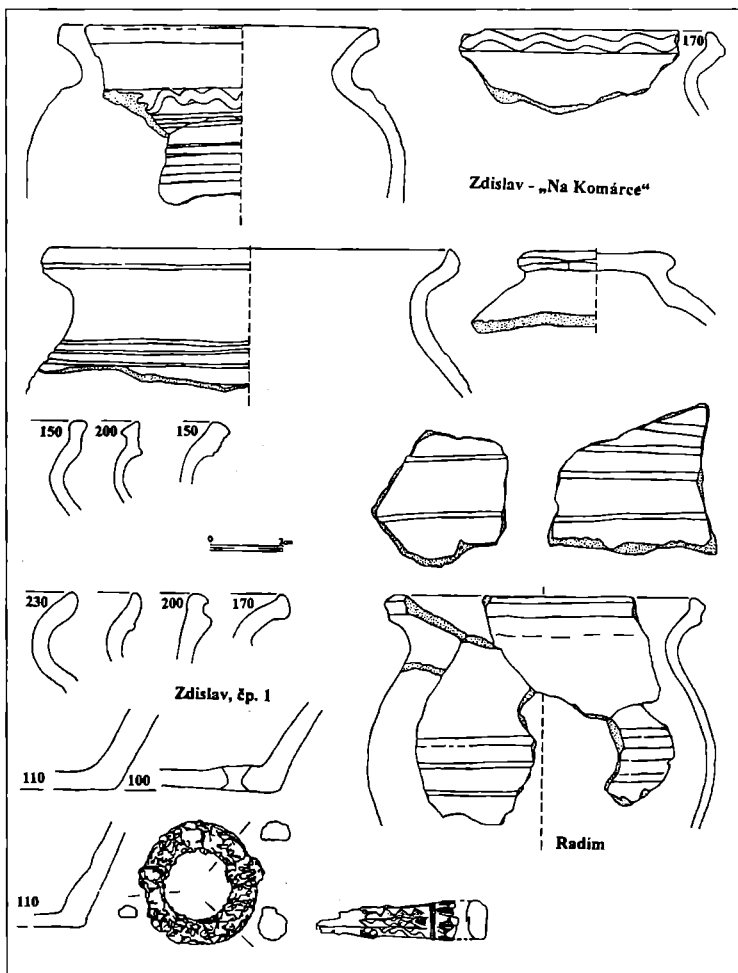
Obr. 6. Zdislav, poloha Na Komárce. Jádru lokality, podle plánu z roku 1934.

3.4. Luže

Počátky městečka Luže jsou z archeologického hlediska nejasné. Přírůstková kniha musea ve Vysokém Mýtě zaznamenala pod č. 1517 k r. 1888 „dvě náušnice vykopané u Luže“ (Charvát 1978, s. 229), které však nebyly v dochovaném fondu jednoznačně identifikovány. Dvě místa s keramikou hradištní tradice (v celkovém počtu 4 a 6 zlomků) našel při svém průzkumu na východním okraji městečka P. Charvát (Charvát 1978, s. 229–231). Můžeme tedy uvažovat o již mladohradištním původu zdejšího osídlení, ale jednoznačný archeologický doklad zatím neexistuje.

Nejstarší nespornou písemnou zprávou o Luži nacházíme v listinách pořizovaných v souvislosti se zřizováním litomyšlského biskupství v letech 1349 až 1351, a to jako „Lusa sive Camenicz oppidum“ (k roku 1349) nebo jako „Lucza“ (k roku 1350). Znamená to, že v té době také musel stát farní kostel sv. Bartoloměje. Městečko se znovu připomíná k roku 1372 (Luzy oppidum – Profous 1949, s. 698–699).

P. Charvát (1988, s. 179) upozornil na jméno „Ortwinus de Lusche“, svědka na listině Václava I. z roku 1240, která stvrzuje statky tišnovského kláštera. Identifikovatelní svědkové ve zmíněné listině pocházejí se dvěma výjimkami (korutanský vévoda a Filip – mnich

Obr. 7. Výběr nálezů z nalezišť Zdislav-Na Komárce, Zdislav, ép. 1 a Radim. Dole železný kroužek a železná, postřibřená? rukojeť. Ostatní keramika. Doplněny měřitelné průměry okrajů a den.

kláštera v Opatovicích) z pouze z jižní Moravy, převážně z okolí Tišnova. Nemusí se tedy jednat o dnešní osadu Luže. Ovšem žádná podobná lokalita, s níž by bylo možno spojit uvedeného svědka se v Čechách či na Moravě dnes nevyskytuje.

3.5. Janovičky (k. ú. Doly)

Za velmi starobylou je považována lokalita Janovičky situovaná asi 1 kilometr jihovýchodně od Košumberka na levém břehu Novohradky u úpatí svahu sklánějícího se k severovýchodu. Z původní vsi doložené k roku 1349 se dochoval pouze kostel Zvěstování Panny Marie. Dosud stojící stavba je však novostavbou z let 1741–1746. Původní kostel, k němuž se váže zmínka z roku 1349 (ve výčtu farních kostelů vznikajícího litomyšlského biskupství) se nacházel severně na nynějším hřbitově. Údajně z něho pocházejí architektonické články vyobrazené v soupisu památek (*Wirth 1902, s. 45*). Dva z nich soupis určuje jako gotické (křtitelnice, svorník) a jeden jako románský (hlavice sloupku – obr. 8). Pravděpodobně právě tento fragment způsobil podnět o románském původu prvotního kostela. Současný průzkum doložil, že ve zdivu barokního kostela a ve hřbitovní zdi se nachází

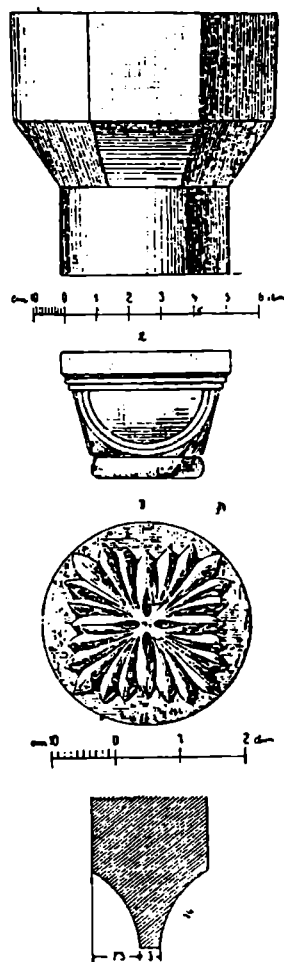
větší množství druhotně použitých pískovcových kvádrů. Mezi nimi byl identifikován jeden kvádr s jednoduchým okosením, který naznačuje spíše gotické stáří zaniklé stavby. Stopy předpokládaného feudálního sídla, vyvozovaného z predikátu, doloženého k roku 1244 („*Georgius cognomine Nosco de Janovich*“) nejsou v terénu nikde patrné. Ani údaj k roku 1244 není nesporný, uvedený feudál se mohl psát po Janovičkách u Vysokého Mýta (jak identifikuje tuto lokalitu např. *Profous 1949, s. 102*). Stejně tak by se mohlo jednat i o Janovice, ležící asi 7 kilometrů jihozápadně od Chrudimi v předhůří Železných hor. Samotná listina v lokalizaci příliš nepomáhá, svědkové zde uvedení pocházejí z Chrudimska či rozhraní Chrudimska a Vysokomýtska a oboje Janovičky i Janovice mají z tohoto hlediska okrajovou polohu. Terénní konfigurace neposkytuje žádný předpoklad pro bližší lokalizaci uvažovaného sídla. Z Janoviček neznáme dosud žádné archeologické nálezy

4. Zhodnocení

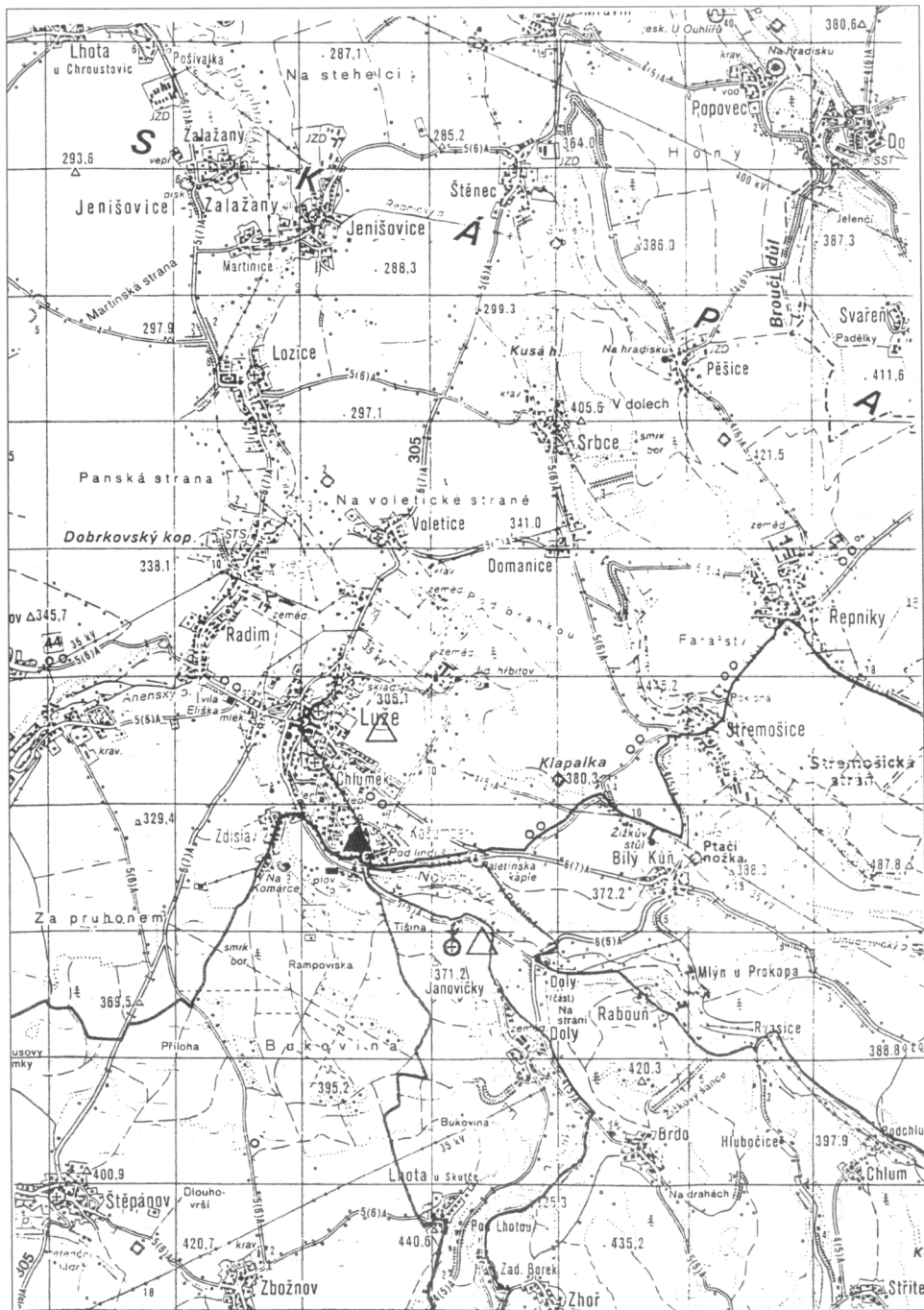
Shora uvedený výčet archeologických nálezů a písemných dokladů ukazuje, že nejstarší osídlení Košumberka a nejbližšího okolí můžeme položit do mladohradištního období, snad již někde na přelom 11. a 12. století (obr. 9). Vzhledem k tomu, že oblast leží na hranici staré sídelní oblasti a rovněž ke známým nálezům ze širšího okolí (*Vích 2000*), takové datování nepřekvapuje, spíše bychom očekávali jeho ještě časnější počátky. V materiálu je nepochybně doloženo osídlení na hradním kopci na Košumberku a méně jistě snad pohřebiště v okolí Luže (nedochované ? nálezy z musea ve Vysokém Mýtě). V nejjednodušším schématu by se dalo uvažovat o dvojici sídliště – pohřebiště. Původní obraz mohl však být o něco složitější, jak naznačují nevýrazné keramické fragmenty z východního okraje Luže.

Ve 13. století se kromě pokračujícího užívání areálu Košumberka osídlení doplňuje o sídliště v Radimi a ve Zdislavi, kde také vzniká feudální sídlo v poloze „Na Komárce“ (obr. 10 a 11). Velmi opatrně musíme posuzovat možnost sídliště v Janovičkách. Nález románské hlavice a zastoupení osady v nejstarším výčtu farností z r. 1349 ukazuje na starší kořeny zdejšího osídlení, byť zatím nedoloženého přímo v archeologickém materiálu. Hypoteticky bychom mohli připustit, že kostelní stavba, datovaná do 1. poloviny 13. století díky výše vzpomuté románské hlavici, mohla být „centrálním bodem“ rozptýleného osídlení, které teprve čeká na terénní prospekci. Listina z roku 1349 by tak zachycovala starší stav, v té době již neexistující, jak to máme doloženo na jiných místech na Chrudimsku (kostel mimo existující osady v Markovicích u Chrudimi či ve Sv. Jiří – Třech Bubnech, k. ú. Orel – *Frolík–Sigl 1995, s. 43*). Skepticky se zatím stavíme k možné existenci feudálního sídla na základě predikátu z roku 1244. Nejenže lze predikátem zmíněné Janovice/Janovičky lokalizovat také jinde, ale ani terénní konfigurace nenaznačuje jeho existenci.

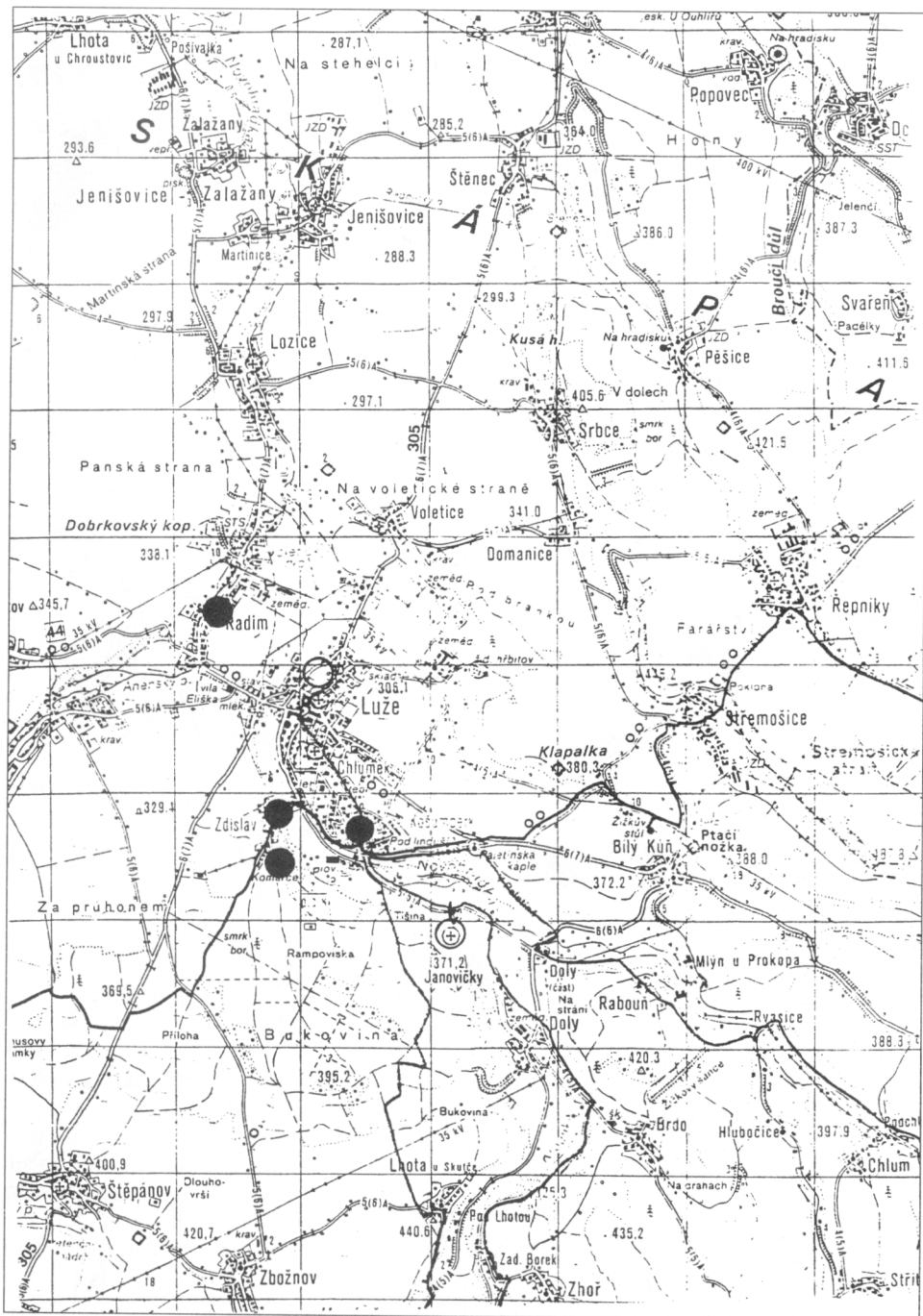
Nejasné jsou počátky Luže (obr. 12). Urbanistický rozbor (*Kuča 1998, 709–717, též Charvát 1988, s. 179*) doložil dvojitost půdorysu, kdy ke staršímu jádru s vidlicovitě se rozšiřující návší a s kostelem sv. Bartoloměje bylo lokováno městečko se čtvercovitým náměstím. Tím může být vysvětlena dvoujmennost zdejší fary (*Lusa sive Camenicz*) v roce

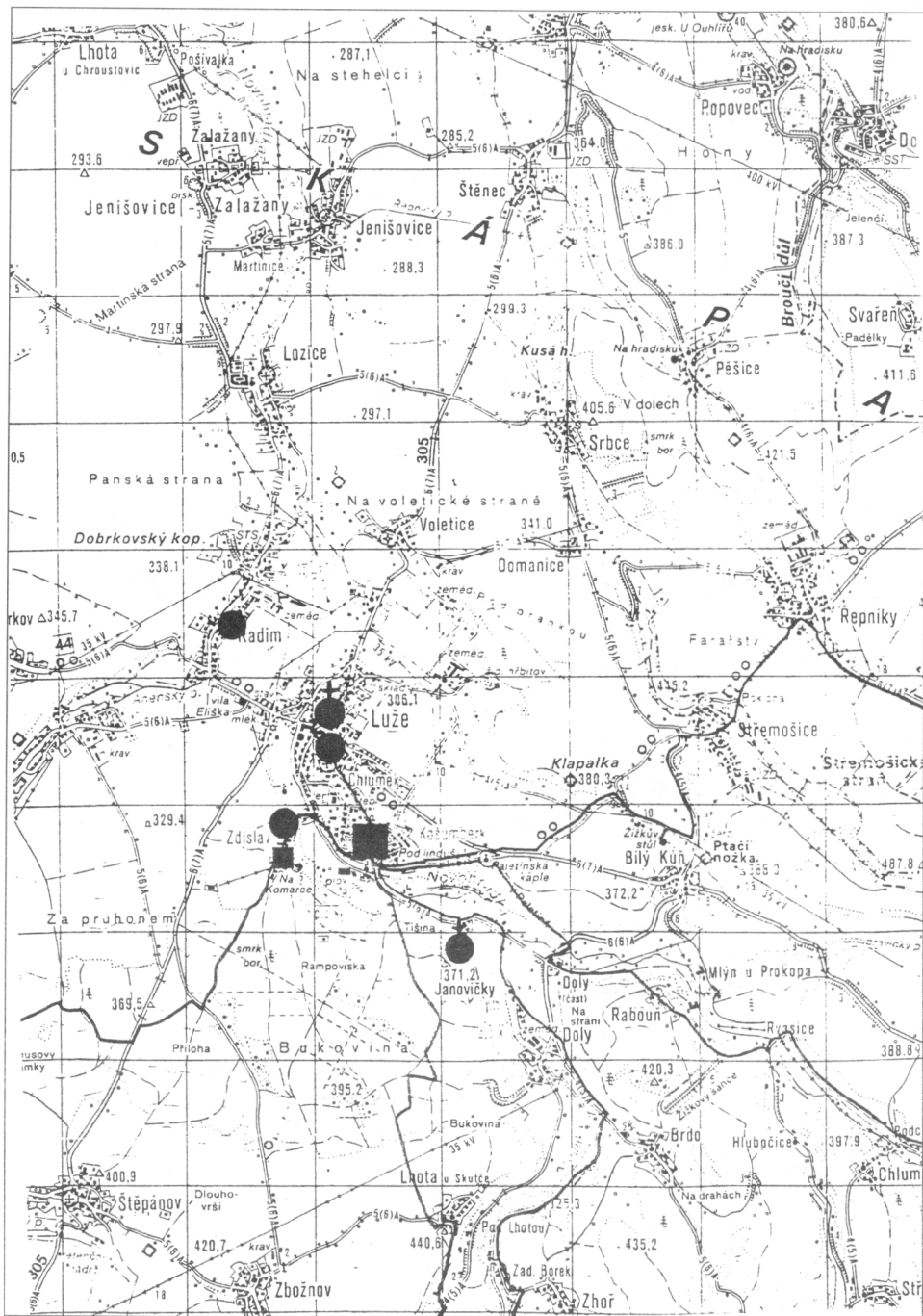
Obr. 8. Janovičky, k.ú. Doly. Architektonické články z kostela Zvěstování P. Marie (podle *Wirth 1902*).

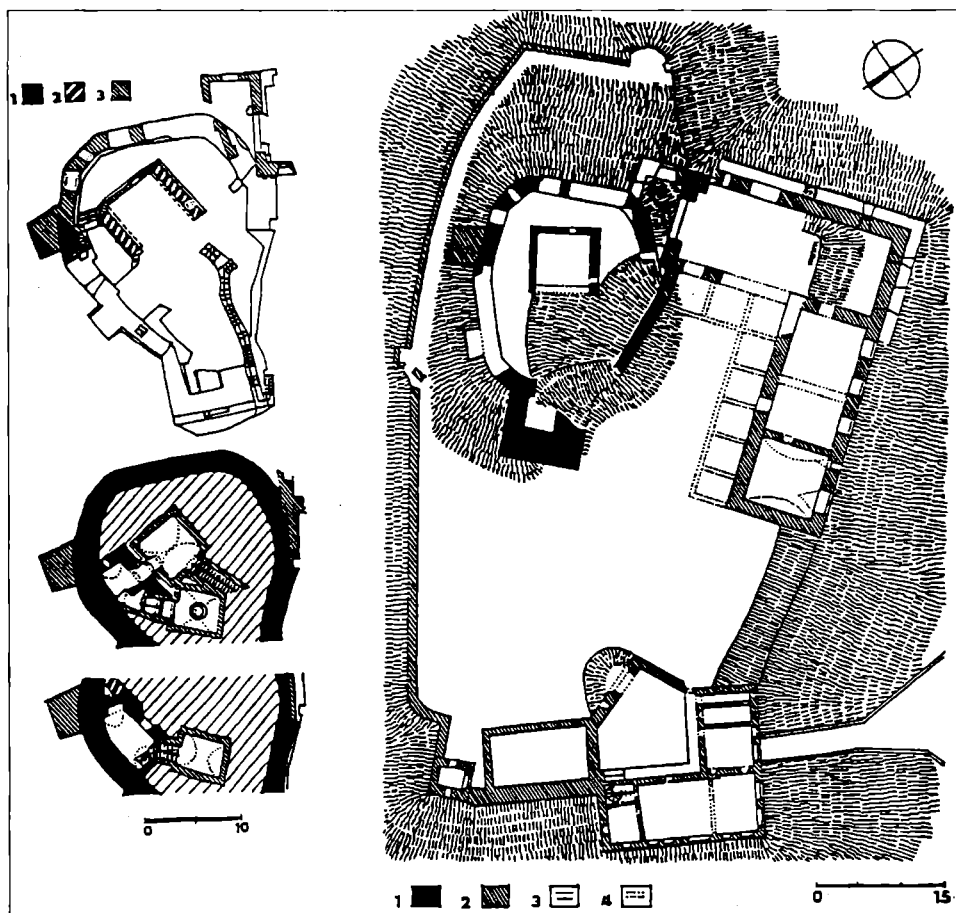
Obr. 9. Osídlení 11. a 12. století na Košumberku a v nejbližším okolí. Plný trojúhelník – doložené osídlení, prázdný trojúhelník – pravděpodobné osídlení, zvýrazněna poloha kostela Zvěstování P. Marie v Janovičkách s nálezem románské hlavičky.

Obr. 10. Osídlení 13. století na Košumberku a v nejbližším okolí. Plný kroužek – doložené osídlení, prázdný kroužek – pravděpodobné osídlení, zvýrazněna poloha kostela Zvěstování P. Marie v Janovičkách.

Obr. 11. Osídlení pokročilého 13. století na Košumberku a v nejbližším okolí. Plný kroužek – doložené osídlení, kroužek s křížkem – farní kostely, malý čtvereček – feudální sídlo ve Zdislavi, velký čtverec – hrad Košumberk.

Obr. 12. Košumberk – hrad. Půdorys nejstaršího jádra hradu, tzv. starý hrad (podle Durdík 1999).

1349 a také skutečnost, že jako dvě lokality, každá náležející jinému panství, vedle sebe žily nejméně do roku 1558 (*Kuča 1998, s. 715*). Počátky staršího vesnického jádra prozatím datovat nedovedeme. Vesnické jádro také dnes neobsahuje polohu, kterou bychom mohli ztotožnit se sídlem k r. 1240 zmiňovaného Ortwina z Luže. Nabízí se několik bohužel prozatím neověřitelných úvah, např. o jeho jednoduché podobě, nezanechávající výrazné terénní stopy, o jeho překrytí lokací městečka či možnost, že jméno Luže je původním názvem sídla na košumberkém hradním kopci. Stejně tak mohl Ortwinus pocházet odjinud (zaniklá lokalita v okolí Tišnova ?).

Vraťme se k samotnému hradu Košumberku. Výrazná strategická poloha poukazuje na určitou výjimečnost zdejšího sídla od samého doloženého počátku v mladohradištním období. Podrobněji je zatím charakterizovat nemůžeme, rozptýl náleží ukazuje na to, že jeho rozsah byl totožný s areálem dnešního hradu. Ještě před postavením kamenného jádra dnešního hradu (tzv. Starý hrad) byla nejvyšší část hradního kopce využita natolik, že se zde uložila nevysoká stratigrafie. V pokročilém 13. století byla nahrazena kamennou novostavbou (obr. 13). Její hradba obkroužila vyvýšený skalní suk. Do takto vyčleněné plochy byla vložena jako jediná stavba velká, pravděpodobně obytná věž. Komunikaci s níže položenou úrovní u paty skalního suku (dnes hlavní nádvoří) zprostředkovávala k hradbě z vnější

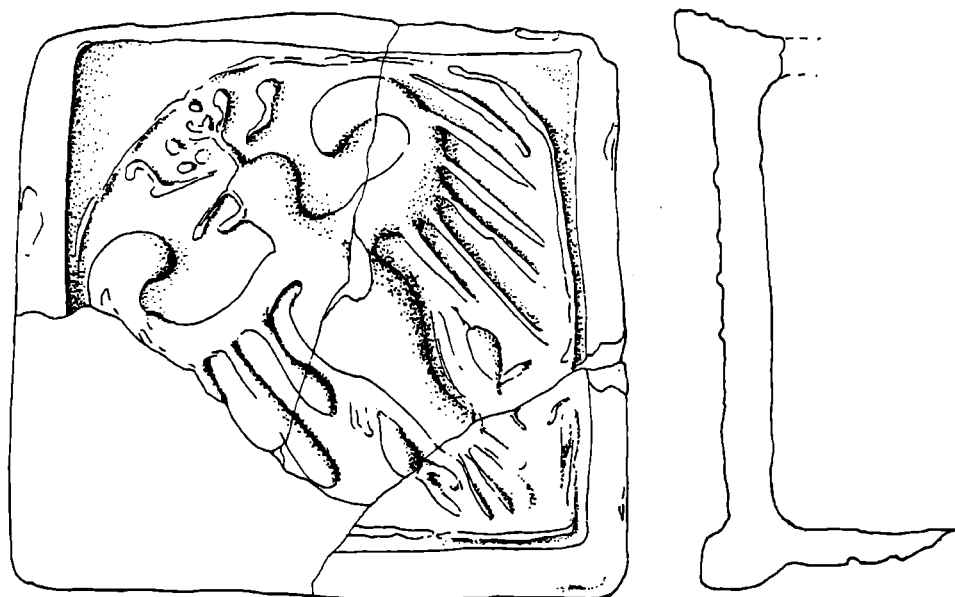

Obr. 13. Luže. Půdorys podle mapy stabilního katastru z roku 1839. Patrně starší jádro s kostelem sv. Bartoloměje, k němuž je připojeno městečko s čtvercovitým náměstím. (podle Kuča 1998).

strany přiložená věž. Umístěním, dispozicí a celkovým pojetím je hradní jádro velmi blízké nejstaršímu jádru jihočeského hradu Rabí (Durdík 1999, s. 282).

S nejstarší kamennou podobou hradu můžeme v nálezích spojit větší část stratigrafie, dokumentované v sondě 1/1975 a v našem příspěvku připomenuté obsahem vrstev 9 a 10. Ze starších nálezů vybočuje z běžného průměru kachel malého formátu s orlicí (obr. 14). Je to dosud jediný nález kachle tohoto druhu z hradu na Chrudimsku. Někjaká zástavba, zřejmě lehčího charakteru existovala také na ploše kolem skalního suku, snad v rozsahu vymezeném pozdějšími hradbami. Dokládá ji rozptýl keramických zlomků 13. století.

Košumberk se stal jádrem nevelkého panství, ke kterému patřilo zřejmě také sídlo ve Zdislavi, protože je součástí košumberského panství (i když již jen jako ves) v jeho nejstarších popisech (z let 1372 a 1417). Ekonomickým centrem panství se stalo městečko Luže. Doba jeho lokace není jasná, určitě však před rokem 1349. Stísněné prostorové a majetkové

Obr. 14. Košumberk – hrad. Kachel malého formátu s motivem orlice, starší nestratifikovaný nález. Kresba V. Pffhonská.

možnosti daly vzniknout netypické dispoziční s připojením k existujícímu vesnickému jádru, které si udržel původní majitel. Sledujeme-li nejstarší rozsah košumberského panství (výčet z roku 1372) a panství hradu Rychmburku (z roku 1392) je jádro košumberského majetku vklíněno do nejsevernějšího výběžku majetku rychmburského. Součástí rychmburského panství byly v té době také Janovičky i Radim. Chronologický vztah Rychmburku a Košumberku je však opačný, než by se zdálo. Rychmburk je doložen poprvé až k roku 1325 a dosud provedené archeologické práce neregistrovaly nálezy, které by bylo možné zařadit do 13. století (Frolík 1994). Zdá se tedy, že mezi oběma majetky byl jakýsi užší vztah, který však nejsme schopni pro nedostatek pramenů postihnout.

Sledování počátků Košumberka a jeho nejbližšího zázemí dokládá některé neobvyklé skutečnosti, jejichž vysvětlení prozatím zůstává pro nedostatek údajů v rovině hypotéz (Kuča 1998, Charvát 1988). Pozoruhodná je zejména ojedinělá kontinuita osídlení košumberského hradního kopce s počátkem v mladohraděním období. Vrcholí postavením kamenného hradu v pokročilém 13. století. Právě tento starší vývoj by měl být cílem dalšího poznávání.

Literatura

- DEMEK, J. a kol., 1965: Geomorfologie Českých zemí. Praha.
 DURDÍK, T., 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
 FIALA, E., 1895: České denáry. Praha.
 FROLÍK, J., 1981: Radim (okr. Chrudim), NZ čj. 5278/81 v archivu ARÚ AV ČR Praha.
 FROLÍK, J., 1985: K počátkům středověkého osídlení Hlinecka – Zu den Anfängen der mittelalterlichen Besiedlung der Landschaft in der Umgebung von Hlinsko (Böhmen), *Archaeologia Historica* 10, s. 67–73.
 FROLÍK, J., 1994: Záchranný výzkum na hradě Rychmburku (k. ú. Předhradí, okr. Chrudim) v roce 1994 – Salvage excavations at the castle of Rychmburk, cadastral territory of Předhradí, district of Chrudim, in 1994, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 20, s. 109–114.
 FROLÍK, J.–SIGL, J., 1995: Chrudimsko v raném středověku. Vývoj osídlení a jeho proměny – Chrudim Region – East Bohemia in the Early Middle Ages. Development of Settlement and Related Structural Changes – Das Chrudimer Land im Frühmittelalter. Die Entwicklung der Besiedlung und seine strukturellen Probleme. Hradec Králové.

- CHARVÁT, P., 1978: Slovanské osídlení Vraclavska do poloviny 13. století. Rukopis kandidátské disertační práce. Archiv ARÚ AVČR Praha.
- CHARVÁT, P., 1988: K vývoji mocenských struktur na východočeském venkově 13. století – On the development of power structures in rural East Bohemia during the 13th century, Folia Historica Bohemica 12, s. 171–195.
- KUČA, K., 1998: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, III. díl (Kolín–Míro). Praha.
- MIKYŠKA, R a kol., 1970: Geobotanická mapa ČSSR, 1:200 000, České země. List Česká Třebová. Praha.
- PROFOUS, A., 1949: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny. díl II. (CH–L). Praha.
- PROFOUS, A., 1951: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, díl III. (M–Ř). Praha.
- SEDLÁČEK, A., 1931: Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl. I. Chrudimsko. Praha.
- SIGL, J., 1978: Košumberk, o. Lužce, okr. Chrudim, BZO – Výzkumy v Čechách 1975, s. 38.
- VÁLEK, B., 1964: Půdy východních Čech. Havlíčkův Brod.
- VÍCH, D., 2000: Raně středověké nálezy z Vraclavska – Early medieval finds from the Vrclav region, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 26, s. 57–96.
- WIRTH, Z., 1902: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Vysokomýtském. Praha.

Zusammenfassung

Zu den Anfängen der Burg Košumberk (Bez. Chrudim)

Die wenig bekannte Ruine der Burg Košumberk befindet sich in Ostböhmen an der Ostgrenze des Bezirks Chrudim in der Nachbarschaft des Kleinstädtchens Luže. Aufgrund der bisherigen archäologischen Funde ist es möglich die Anfänge dieser Burg und ebenso die Besiedlung der Burgumgebung zu beleuchten.

Die Burg Košumberk wurde auf einem Berg, am östlichen Ufer des Flusses Novohradka ausgebaut. Aus der siedlungsgeographischen Sicht liegt das Gebiet von Košumberk und Luže am Rande des alten Besiedlungsgebiets.

Die älteste schriftliche Nachricht von der Burg ist das Prädikat Ojř von Košumberk im Jahr 1318. Nach Ojřs Tod hielt die Burg Diviš von Popovec. Dieser hat im Jahr 1372 die Burg mit dem Städtchen Luže und 12 Dörfern der Adelsfamilie Slavata von Chlum verkauft. Das Slavata Geschlecht von Chlum hielt die Burg bis zum Jahr 1657.

Die meisten Keramikfunde von der Burg Košumberk stammen aus den Sonden der geologischen Forschung in den Jahren 1973–1977. In einigen Sonden wurde die Keramik aus dem 13. Jh. geborgen (Abb. 1). In der Sonde an der Innenseite der Umfassungsmauer waren die stratigraphischen Schichten 1,5 m hoch (Abb. 2).

Der Untergrund in der Sonde bildete schwarzgraue Schicht mit den Bruchstücken des Untergrundsteines. Auf dieser Schicht lagen die Schichten 11 und 12, die älter als die Umfassungsmauer der sog. Alten Burg sind. Die Mauer wurde aus regelmäßigen Pläuersteinen ausgebaut und in der Sonde wurden keine andere Fundamente gefunden. Man kann voraussetzen, daß die Mauer auf dem Untergrundstein in der Tiefe 2,2 m gegründet wurde. Nach dem Ausbau der Schanze und Ausfüllung der Ausgrabung (Schicht 13) entstand 70 cm hohe Schicht.

Die Keramikfunde aus den Schichten 11 und 12 (38 Scherben) haben einen einheitlichen Charakter (Abb. 3). Die Randprofilation in der Form der unechten niedrigen Ringkragen, die an der Außenseite durch geritzte Linien verziert sind, datiert diese Keramik in die Hälfte des 13. Jhs. Große Zahl der Randscherben ist auf der Randoberfläche durch die Einritzungen verziert. Diese Verzierung ist auf dem Gebiet von Chrudim bisher ungewöhnlich. Die Keramikfunde (121 Scherben) aus den Schichten 9 und 10, die erst nach dem Aufbau der Mauern entstanden sind, unterscheiden sich von den früheren Funden durch die großen unechten Ringkragen, die an der Außenseite mit Wellenlinien verziert sind. Es kommen in diesen Schichten auch Scherben von schalenförmigen Gefäßen vor (Abb. 4). Es wäre möglich diese Funde noch an das Ende des 13. Jhs. zu datieren.

Eine große Menge der Funde stammt aus den Jahren 1922–1924, wann die Genossenschaft für Rettung der Burg einige Rekonstruktionsarbeiten durchgeführt hat (Abb. 5). Aus dieser Zeit stammen auch Münzfunde, z. B. Prager Groschen des Václav II., Wiener Pfening mit einem Stern des Königs Přemysl Otakar II. und ein Brakteat desselben Herschers (durchschnitt 25 mm). Man kann voraussetzen, daß der Fund des Denars Břetislavs II., heute verschollen, mit den oben genannten Münzen zusammenhängt.

Westlich von der Burg Košumberk, am Südrand der Gemeinde Zdislav, befindet sich eine Festungsstätte „Na Komárce“ (Abb. 6). Es handelt sich um einen ovalförmigen Zentralhügel, der von einer oder zwei Wallanlagen und Graben geschützt wurde. Von dieser Lokalität stammen mehrere Keramikfunde aus dem 13.–16. Jh. (Abb. 7). Die ältesten Funde kann man in das 13. Jh. datieren. Im Dorfkern, auf dem Garten Nr. 1, wurde eine kleinere Menge der Keramikfunde aus dem 13. bis 14. Jh. gewonnen (Abb. 7).

In der Burgsammlung von Košumberk befindet sich auch Keramik von der unweit liegenden Gemeinde

Radim. Ein Rekonstruktionsteil eines Gefäßes aus dem 13. Jh. (Abb. 7) zeigt, daß diese Keramik aus den eingetieften Objekten stammen muß. Gemeinde Radim ist zum erstenmal im Jahr 1392 genannt.

Weitere Lokalität in der Umgebung der Burg ist das Städtchen Luže 1349 bis 1351 als „Lusa sive Camenicz oppidum“ genannt. Zwei Ohringen gefundene im Jahr 1888 sind verschollen. Aus dem Südrand der Gemeinde stammen einige burgwallzeitliche Keramikfunde.

Zu den alten Siedlungen gehört das Dorf Janovičky, 1 km von der Burg Košumberk entfernt. Vom ursprünglichen Dorf ist nur die Barockkirche Mariä Verkündigung erhalten geblieben. Von einer älteren Kirche (1349 erwähnt) sind ein romanischer und zwei gotische architektonische Teile übriggeblieben (Abb. 8).

Aufgrund der archäologischen sowie der schriftlichen Quellen von den oben genannten Lokalitäten kann man sagen, daß die älteste Besiedlung in die burgwallzeitliche Periode fällt (Abb. 9). Die archäologischen Funde bestätigen die Besiedlung auf dem Burghügel Košumberk. Unsicher ist ein Gräberfeld in der Umgebung der Gemeinde Luže. Im 13. Jh. verbreitete sich die Besiedlung um die Dörfer Radim und Zdislav, wo ein Herrensitz „Na Komárce“ entstanden ist (Abb. 10, 11). Sehr vorsichtig muß man die Besiedlung im Dorf Janovičky beurteilen. Das romanische Kapitäl zeigt auf ältere Wurzeln der Besiedlung.

Anfänge der Gemeinde Luže (Abb. 12) sind unklar. Die urbanistische Entwicklung zeigt einen zweigliedrigen Grundriß. Zu einem älteren Kern mit gabelförmig verbreitenden Dorfplatz mit der St. Bartholomäus-Kirche, wurde das Städtchen mit einem quadratförmigen Marktplatz lokalisiert. So kann man auch erklären die zwei Namen der Pfarre: Lusa sive Camenicz im Jahr 1349.

Die strategische Lage der Burg Košumberk zeigt auf eine Sonderstellung dieser Lokalität vom Anfang der Burgwallzeit. Noch vor dem Ausbau des Steinkerns der heutigen Burg (sogn. Alte Burg) wurde der größte Teil des Burghügels ausgenutzt, so daß die stratigraphische Schicht nicht hoch war. Im fortschreitenden 13. Jh. entstand ein neuer Neubau aus Stein (Abb. 13). Seine Schanze hat den erhöhten Steinast umgefaßt. In diese gegliederte Fläche wurde ein großer Wohnturm eingegliedert. Durch die Disposition steht die Burg dem ältesten Kern der Burg Rabí sehr nahe.

Košumberk war ein Zentrum einer Herrschaft, zu der auch der Herrensitz in Zdislav gehörte. Das bestätigen die Erwähnungen in den Jahren 1372 und 1417. Ökonomisches Zentrum der Herrschaft war das Städtchen Luže.

Die ältere Entwicklung der Burg Košumberk sollte in der Zukunft eine Aufgabe der weiteren Forschung sein.

Abbildungen:

1. Burg Košumberk. Auswahl der Funde aus der Sonde 8/73.
2. Burg Košumberk. Sonde 1/1975. Schnitt.
3. Burg Košumberk. Sonde 1/1975. Funde aus den Schichten 11–13.
4. Burg Košumberk. Sonde 1/1975. Funde aus den Schichten 9, 10.
5. Burg Košumberk. Funde aus den Jahren 1922–1924.
6. Zdislav. Lage „Na Komárce“. Kern der Lokalität nach einem Plan aus dem Jahr 1934.
7. Zdislav. Lage „Na Komárce“. Auswahl der Funde auf dem Garten Nr. 1 und aus Radim. Unten Eisenringel und versilberter Eisenhandgriff.
8. Janovičky (k. G. Doly). Architektonische Teile aus der Kirche Mariä Verkündigung.
9. Besiedlung im 11. und 12. Jh. in Košumberk und der nächsten Umgebung. Volles Dreieck: belegbare Besiedlung; leeres Dreieck: wahrscheinliche Besiedlung. Die Lage der Kirche Mariä Verkündigung ist unterstrichen.
10. Besiedlung des 13. Jhs. in Košumberk und in der nächsten Umgebung. Volles Ringlein belegbare Besiedlung, leeres Ringlein: wahrscheinliche Besiedlung. Die Lage der Kirche Mariä Verkündigung ist unterstrichen.
11. Die Besiedlung im späten 13. Jh. in Košumberk und in der nächsten Umgebung. Volles Ringlein: belegbare Besiedlung; Ringlein mit Kreuz: Pfarrkirchen; kleines Quadrat: Herrensitz in Zdislav; großes Quadrat Burg Košumberk.
12. Burg Košumberk. Grundriß des ältesten Burgkerns, sogn. Alte Burg.
13. Luže. Dorfgrundriß nach der Karte des stabilen Katasters, 1839. Der ältere Dorfkern mit der St. Bartholomäus-Kirche mit dem angeschlossenen Städtchen mit dem Quadratmarkt.
14. Burg Košumberk. Eine Kachel des kleinen Formats mit dem Adlermotiv. Älterer Fund ohne Stratigraphie.

